

ПОЛИФОНИЧНО МИТИЧНО СЛОВО НА МИРЧА ЕЛИАДЕ

ОГНЯН СТАМБОЛИЕВ

На 9 март 1907 г., в разгара на голямото селско въстание, разтърсило цяла Румъния, в Букурещ се ражда Мирча Елиаде. И тази паметна година е „малка нишка от връзките му с румънския селянин“, както ще се изрази той през 1966 г.: „Гордея се, че произхождам от семейство на молдовски „разеш“ (свободни, незакрепостени селяни — б. м., О. С.). Бащата на моя дядо беше „разеш“, а аз съм трето поколение, изуло цървулите и макар да съм роден в столицата, се чувствам по-близо до „корена“ на страната.“ Наистина обширното му научно творчество може да се погледне тъкмо от този ъгъл — от селския произход. Защото в повечето от своите книги Мирча Елиаде коментира и възпроизвежда духовната вселена на селото. А нали от незапомнени времена то съхранява и ревниво пази наследството на старите вярвания и религиозни обреди, защото тълкуването им може да хвърли светлина върху човешката същност, да открие онова, в което са посветени малцина. . . „Работата е в това не спля да вярваме на народните легенди и суеверия, а да не ги отхвърляме и хулим като вредни измислици на примитивния дух“ — пише той в началото на 50-те години, когато в Чикагския университет специално за него се открива първата в света Катедра по сравнителна история на религиите. По този начин Елиаде дава тласък и на изследванията в областта на фолклора. В началото на своя творчески път той го нарича „главен инструмент на познанието“.

Годините след Първата световна война — период на разцвет на румънската духовност — са и време, в което се формира младият интелектуалец Мирча Елиаде. Още тогава той открива своите две теми, донесли му в края на 30-те години и първите международни признания: историята на религиите и литературата. Много по-късно, през 1977 г., по повод избирането му за член на Белгийската академия, той ще заяви: „Принадлежа към културна традиция, която не изключва мирното съжителство между научното изследване и изящната словесност. Редица видни румънски учени: Дмитрие Кантемир, Богдан Петричейку Хашдеу, Николае Йорга, Василе Първан се извиха и като даровити писатели, а най-прочутият от нашите поети Михай Еминеску бе оригинален философ и един от големите ерудити на своето време. Що се отнася до мен, считам, че съществува структурна аналогия между научните трудове и литературните опити.“

Мирча Елиаде дебютира през 1922 г. с автобиографичен роман, още ненавършил петнадесет години. „Исках да създам образцов документ за юношеството — пише в своя „Дневник“ (1973) той. — Реших да не измислям и украсявам действителността и мисля, че успях. Тогава бях твърдо убеден, че съм първият юноша в света (!), който пише книги за своята възраст.“

От „факта и документа“ той постепенно се обръща към литературата на фантастичното и магическото, което обаче не измества реалното, а го осветлява — съгласно неговата концепция. А тя гласи, че нашият свят е много по-обожествен, отколкото го възприемаме ние със своето скептично съзнание. Разбира се, всичко това е резултат на дългогодишни упорити занимания главно в областта на историята на религиите — наука, донесла на Елиаде световно признание. Двадесет и една годишен, след като завършва философски факултет на Букурещкия университет, той заминава за Индия, където за четири години се потопява изцяло в индийската философия и главно в учението йогизъм, за което написва прочутата си докторска дисертация „Йога или опит върху произхода на индийската мистика“, Париж, 1936 г., по-късно триумфално обиколила света. „Отидох в Индия, за да се освободя от усещането за провинциализъм, което ми внушава дотогава об-

щуването само със западната философия. Още като студент бях убеден, че мисленето започва със Сократ. Копнеех да достигна дълбоките пластове на философията.“ Всъщност Елиаде следва и продължава една традиция в румънската духовност — интерес към древноиндийската култура в различни степени са проявявали още Еминеску, поетът Джордже Кошбук, скулпторът Константин Брънкуш (Бранкузи), философи, художници, белетристи.

Събитията от Втората световна война го заставят да напусне родината си. От 1940 г. живее и работи като дипломат и университетски преподавател последователно в Лондон, Париж и Лисабон, докато накрая, през 1957 г., се установи окончателно в САЩ, където напусна този свят през март на 1986 г., изпратен с многохилядни траурни процесии в Чикаго и Париж. През тези години той издаваше сам или в сътрудничество няколко важни специализирани списания, а публикуваните от него книги и статии му донасят световно признание. Става редовен или почетен член на редица академии и университети: от Англия, Франция, Австрия, ФРГ, Мексико, САЩ, Италия и др. Превеждан е навсякъде — от Чили до Япония; токийското събрание на съчиненията му достигна 13 тома, издадени само за четири години (1974—1977).

При все, че (близо четири десетилетия) беше сред най-известните учени в хуманитарната област (за него често пишеха дори в популярните печатни издания), той съвсем не се считаше за модерен автор. Може би защото не правеше компромиси заради модата. В центъра на изследванията му бе човекът. Именно на него Мирча Елиаде посвети своите 40 художествени книги и около 400 научни публикации — една цяла библиотека. Трудовете по история на религиите впечатляват не само с обема на събирания материал, но и с мащабите на търкуването му. С успешния опит да определи координатите на времето и пространството в него. И всичко тук е освободено от предрасъдците на европоцентризма. Мирча Елиаде прави голяма услуга и на западната култура, като доказва общността ѝ с останалите световни култури: азиатска, африканска, с културата на Океания. Като изхождаше от идеята за сътрудничество между културите, той вярваше в близката победа на идеята на хуманизма в целия свят. Една от основите на този хуманизъм според него бе историята на религиозните вярвания. М. Елиаде ги изучаваше системно и задълбочено в продължение на половин век, създаваше нещо като духовна археология, с помощта на която се опитваше да реставрира и обясни различните форми на общественото съзнание от древността, породили една или друга вяра, както и техните ритуали и обредни системи, църковни организации. Елиаде не отделяше историята на религиите от историята на материалния живот. Но в центъра на изследванията му бе откритата от него „техника за задълбочено изучаване на човешката психика“, за нашата душа, криеща толкова неизвестности. Именно в тази върхова точка ученият и писателят Мирча Елиаде се сляха в една личност, поразително еднаква и цялостна в своите проявления. И докато неговите трудове — „Йога“, „Аспекти на мита“, „История на вярванията и религиозните идеи“, „Трактат по история на религиите“, „От Замолкис до Чингиз хан“, „Митът за вечното завръщане“ (това е само малка част от тях!), са написани на френски и английски, то прозата е почти изцяло на родния му език. „Пиша на румънски, на езика на който сънувам и мечтая!“ — сподели през 1982 г. в интервю по повод широко отбелязаната в Румъния, САЩ и Западна Европа 75-годишнина от рождението му.

В търсенията си в областта на прозата в румънската литература Елиаде има именит предшественик. Последният голям представител на европейската романтична поезия Михай Еминеску е забележителен белетрист-фантаст от типа на Теофил Готие и Новалис. Но ако неговата лирика е отдавна изследвана, то епоетът му е все още недостатъчно познат извън пределите на Румъния. Двете му най-завършени новели „Метаморфозите на фараон Тла“ и „Бедният Дионис“ са характерни за двата типа проза, между които се колебаело перото му. И ако първата въпреки фантастичния сюжет е откровено философска, в центъра на втората е идеята за търсене на абсолютното и непреодолимият стремеж на поета към необятните звездни пространства. Монахът — преписвач на книги, е типичен самотник метафизик, очарован от космогонията, копнеец за други форми на съществуване. Като тръгва от идеята на Кант, че пространството и времето не съществуват обективно, а са плод на чистата интуиция, с помощта на древен астрологически трактат героят успява да се „пренесе“ от XIX в XV век и да приеме образа на калугера Дан. Дан е своеобразен румънски Фауст, попаднал под влияние на демоничния канонарх Рубен, който запалва у него копнежа за бягство на друга планета, в друго пространство.

Подобно разбиране за пространството и времето откриваме и при Мирча Елиаде, когато мнозина изследователи считат за продължител на традицията на Еминеску в прозата. В своите романи, новели и разкази той изхожда от концепцията, че „възвишеното“ съвсем не е изчезнало от света, че съществува и днес, макар и смесено със „земното“. Ситуирани в неповторимото пространство на довоенния Букурещ, с нажежените от слъщето улици, старинните чокойски каменни къщи, градините оазиси и кварталните кръчми (местата, в които се раждат митовете и символите на Елиаде), неговите герои са обикновени, незабележими хора, водещи най-банално съществуване. Но в определен момент (разбира се, без да разберат!) те правят фатален „скок във времето“. И останали в същото „букурещко пространство“, но вече в друго време не подозират, че нещо се е случило, че светът се е променил. Така скромният учител по пиано Гаврилеску от най-хубавата новела на автора „При циганките“ (1959) не може да допусне, че е напуснал дома си не за един следобед, а за цели дванадесет години, така търговецът на добитък от Питещ Янку Горе от разказа „Дванайсет хиляди глави добитък“, твърдо убеден, че всичко на този свят има непоклатима логика, не може да проумее непоследователността на нещата, абсурдността на света, в който живее. Необяснимата амнезия на тези герои и ефектът, който предизвиква тя, всичко това дава възможност на писателя да създаде оригинален фантастичен свят — твърде странен и дори езотеричен, в който поезията на старата букурещка улица се слива с поезията на древните митове, дошли сякаш от дълбините на света.

Трябва да отбележим, че „пространството“ между Еминеску и Мирча Елиаде е заето от успешните търсения на ред първостепенни майстори в румънската фантастична проза: Йон Лука Караджале, Галя Галактион, Василе Войкулеску, Чезар Петреску, Михаил Садовяну, Павел Дан. Но може би най-въдхновено претворява поетичния свят на тези митове в духа на наивния свещен „бином“ — възвишеното и земното — именно Елиаде. Употребихме този математически термин, тъй като при автора на книгите „Le sacré et le profane“ („Посветеният и непосветеният“), „Aspects du mythe“ („Аспекти на мита“) и „Mythes, rêves et misterès“ („Митове, сънища и вълшебства“) тези две понятия се намират в частична противопоставяне, което — колкото и да е парадоксално! — е смекчено от взаимното им допълване. По този повод той писа в своя дневник: „Ще демонстрирам автономни, неповторими мащаби на повествованието, формули за митовете и митологията, адаптирани за съвременното съзнание. Искам да подчертая, че днешният човек не по-малко от първобитния се нуждае от митове и поучителни истории. Аз ще възвърна достойнството на метафизичната проза, която пренебрегват реалистите, издигнали на piedestal психологическия анализ за сметка на сдехралния.“

В обширното художествено творчество на Елиаде този аспект е твърде интересен; има определено новаторски характер (като мислене и белетристична техника). И тъй „свещеното“ или „възвишеното“ може да приеме формата на най-прости предмети, като например камъчетата на плажа от разказа „Гадателят“, или най-обикновени човешки създания — момчето от „Дъщерята на капитана“, да се превъплъти в скромния стар учител със символичното име Фаръма (Троха) от романа „По улица Мънтуляса“, да се персонафицира и в лицето на истински „приобщения“ — поета Адриан от новелата „В двора на Дионис“. Но за да разберем поетиката на Мирча Елиаде трябва да прочетем разказа „Мост“, който, както повечето кратки прозаични съчинения на автора, е лишен от онова, което наричат „сюжет“ или „фабула“. Текстът тук е всъщност сборен разказ на много персонажи, случайни съседи по купе. Случват се странни произшествия — без причини и последствия, нелогични от гледна точка на съвременния човек: някакъв млад и рядко красив офицер се връща всеки ден у дома си на кон, старича броди по улиците на града и мъкне със себе си момиче, което непрекъснато чете една и съща книга, разни странни, подозрителни мъже се срещат и разговарят веднъж в годината на определен ден в апартамент на втория етаж на една къща и т. н. Но ако се опитаме да „извадим“ тези разкази и да ги подредим в друг ред, те ще придобият определен смисъл. Подобен процес е възможен само по логиката на дадения художествен текст, а ролята на многочислените епизоди е необходима, за да се очертаят координатите на „свещеното пространство“ и атмосферата, което от своя страна води до отказ от рамките на историческата хронология. Може би затова е почти невъзможно да се преразкажат новелите и разказите на Мирча Елиаде. Мотивите, темите и символите не съществуват в чист вид — проявяват се единствено в цялостната структура и повествователната реч. Нанстина рядко се срещат други прозаични, при които има толкова ясна взаимна зависимост между литературната структура и смисъла. Ако се

